

Наталія АРЕФЬЄВА,
orcid.org/0000-0002-4974-9157

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(Одеса, Україна) n.arefieva@onu.edu.ua

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ТРАНСЛЯТОР ТИПОЛОГІЧНИХ МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕВНИХ ГОВІРОК (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕМІКИ РОСІЙСЬКИХ ОСТРІВНИХ ГОВІРОК ОДЕЩИНИ)

У статті підіймається питання відтворення типологічних особливостей певних говірок у фраземіці діалектоносіїв. Мета статті – схарактеризувати представленість типологічних особливостей російських говірок Одещини у фразеологічному фонді російських переселенців. Ураховуючи те, що російські говірки Одещини є переселенськими, острівними, що протягом тривалого часу знаходяться в полікультурному й полімовному оточенні, в проєкції на фраземіку на фонетичному, морфологічному й синтаксичному рівнях на широкому фразеологічному матеріалі розглядаються не тільки мовні особливості, успадковані від материнських південноросійських, переважно курсько-орловських говірок, але й специфічні, набуті у відриві від основного діалектного масиву. На основі короткого огляду, метою якого є ілюстрація ролі діалектного фразеологічного шару в збереженні й трансляції характерних властивостей переселенських говірок у відриві від материнських, авторка доходить висновку про те, що фраземіка російських переселенських говірок Півдня України, насамперед Одещини, є транслятором мовних особливостей, характерних для південноросійського наріччя та південноросійських, передусім курсько-орловських, говірок, фіксує їхню стійкість і збереження у відриві від говірок материнських на фонетичному, морфологічному й синтаксичному рівнях. Фраземіка російських говірок Одещини є одночасно транслятором специфічних мовних особливостей, набутих у полімовному й полікультурному середовищі у відриві від основного діалектного масиву. Усі ці особливості є органічним елементом та яскравим обрамленням культуруносною сутності діалектної фраземіки, її високого духовного потенціалу й самотності. Фраземіка російських говірок Одещини може служити цінним джерелом для подальших досліджень у галузі діалектології, соціолінгвістики й мовної архаїки.

Ключові слова: фраземіка, діалектна фразема, російські говірки Одещини, материнські південноросійські говірки, фонетичний рівень, морфологічний рівень, синтаксичний рівень.

Natalia AREFIEVA,
orcid.org/0000-0002-4974-9157
Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Linguistic and General Humanitarian Training for Foreigners
Odessa I. I. Mechnikov National University
(Odessa, Ukraine) n.arefieva@onu.edu.ua

DIALECT PHRASEOLOGY AS A TRANSLATOR OF TYPOLOGICAL LINGUISTIC FEATURES OF CERTAIN DIALECTS (BASED ON PHRASEOLOGY OF RUSSIAN INSULAR DIALECTS OF ODESSA REGION)

The article describes representation of typological features of certain dialects in the phrasemics of dialect carriers. The purpose of the article is to characterize the representation of typological features of Russian dialects of Odessa region in the phraseological fund of Russian immigrants. Taking into account that the Russian dialects of Odessa region are migratory, insular ones, which have been in a multicultural and multilingual environment, at the phonetic, morphological and syntactic levels on the broad phraseological material are considered not only linguistic features inherited from native Kursk-Orel dialects, but also specific ones, acquired in isolation from the main dialect areal. Based on a brief review, which aims to illustrate the role of the dialect phraseological layer in preserving and reflecting the characteristic features of immigrant dialects in isolation from the native ones, the author comes to conclusion that the phraseology of Russian immigrant dialects of Southern Ukraine, especially of Odessa region, is a translator of linguistic characteristics of the South Russian, especially Kursk-Orel dialects, fixes their stability and preservation in isolation from the native dialects at the phonetic, morphological and syntactic levels. The phrasemics of the Russian dialects of Odessa region is at the same time a translator of specific linguistic features acquired in a multilingual and multicultural environment in isolation from the main dialect areal. All these features are an organic element and a bright frame of the cultural essence of the dialect phrasemics, its high spiritual potential and originality. The phraseology of the Russian dialects of Odessa region can serve as a valuable source in the field of dialectology, sociolinguistics and linguistic archaism.

Key words: phrasemics, dialect phraseological unit, Russian dialects of Odessa region, mother Southern Russian dialects, phonetic level, morphological level, syntactic level.

Постановка проблеми. Російські говірки Одещини – переселенські, острівні, південноросійські за своїм походженням, переважно курсько-орловські. Характеризуючи переселенські говірки російської мови, професор В. В. Колесов відзначав: «нові» говори (тобто поширені на нових територіях заселення – Н. А.) в деяких своїх особливостях можуть бути більш архаїчними, ніж материнські, їх вивчення багато дає для відтворення минулих етапів розвитку російських діалектів...» (переклад наш – Н. А.) (РД, 1990: 18). З огляду на те, що фразеологічний шар певної мови є складною багатовимірною та багатоаспектною лінгвокультурною системою, що об'єднує в собі характерні особливості фонетики, морфології, синтаксису, лексики й відбиває багатовіковий культурний досвід народу, спробуємо дослідити представленість типологічних характеристик російських говірок Одещини у фраземіці діалектоносіїв.

Аналіз досліджень. Фонетико-морфологічні особливості російських переселенських говірок Одеської області України розглядалися в кандидатських дисертаціях І. Ф. Нелюбової (Нелюбова, 1953), М. С. Тихомирової (Тихомирова, 1954). Докладний аналіз особливостей морфологічної, фонетичної та частково синтаксичної систем курської переселенської говірки с. Вознесенки й Введенки Арцизького (нині Арцизького й Саратського районів відповідно) району Одеської області в порівнянні з материнською говіркою представлений у роботах Л. Я. Усачової (Усачёва, 1957, 1958), зокрема в її кандидатській дисертації «До історії курської говірки на території Одеської області (Говірка сіл Вознесенки і Введенки Арцизького р-ну)» (Усачёва, 1955).

Лінгвісти-діалектологи, чії наукові дослідження присвячені вивченню російських говірок Півдня України, відзначають стійкість і збереження діалектної системи, не зважаючи на тривале (в ряді випадків більш ніж двохсотрічне) побутування в полімовному й полікультурному середовищі в відриві від материнських південноросійських говірок (Усачёва, 1955: 252–253; Баранник, 2015: 4; Швець, 2008: 24–25; Степанов, 2019: 48).

Мета статті – на матеріалі фраземіки схарактеризувати представленість типологічних особливостей російських говірок Одещини – як успадкованих від материнських південноросійських (переважно курсько-орловських) говірок, так і специфічних, набутих у відриві від основного діалектного масиву.

Виклад основного матеріалу. Л. Я. Усачова, підкреслюючи в говірці сіл Вознесенки Арцизького району й Введенки Саратського району

Одеської області усталеність всіх мовних рівнів, успадкованих від материнських південновеликоросійських, курсько-орловських, виокремлює такі особливості – як спільні з материнськими говірками, так і специфічні:

1) на фонетичному рівні: акання; перехід *э* в *о* під наголосом перед твердою приголосною; наявність *γ* фрикативного; неперехідне пом'якшення задньоязичного *к* після м'яких приголосних і частково після *ч*; довгі тверді шиплячі *ж, ш*; вимова африкати *ч* як *ш'*; чергування *у / в* у прийменниках і всередині слова перед приголосними; протетичні приголосні в *та* *і* перед голосними *о, у, э, и*, заударний вокалізм і деякі інші. До специфічних фонетичних особливостей Л. Я. Усачова відносить як збережені, властиві південноросійським говіркам на більш ранній стадії розвитку (явище повного акання, збереження елементів дисимілятивного якання архаїчного типу (Обоянського) (Л. Л. Касаткін замість терміна «дисимілятивне якання» вводить термін «асимілятивно-дисимілятивне якання»), а його вихідною основою вважає не обоянський, а жиздрінський тип (Касаткін, 2010: 26)); збереження звуку *w* губно-губного утворення, наслідком чого стала відсутність у говірці глухого *ф* губно-зубного утворення та заміщення його в запозичених словах звуком *х* і сполученням *хв*; вимова *γ* фрикативного в закінченнях родового відмінка однини прикметників, займенників і порядкових числівників чоловічого й середнього роду), так і придбані, зумовлені впливом близькопорідненої української мови: проникнення звуку *ы* передньо-середнього утворення; факультативне затвердіння звуку *р*; спорадичне подвоєння приголосних у разі поєднань приголосного з *і* (трэ́т'т'а) (Усачёва, 1955: 89–91, 239–240, 244);

2) на морфологічному рівні: руйнування категорії середнього роду; широке вживання флексії *-у* в іменниках чоловічого й середнього роду однини в родовому й місцевому відмінках, характерне для південноросійських говірок; закінчення *-ы* в іменниках середнього роду з ненаголошеним закінченням у називному відмінку множини; особисті займенники 1–2 особи однини й зворотний займенник себе в родовому, знахідному й місцевому відмінках у загальних формах мене, тебе, себе, в давальному – у формах тебе, сабе; займенник он виступає в типовій південноросійській формі *јон*; характерний для української мови суфікс *-ува* під час утворення дієслів недоконаного виду; суфікс *-а* під час утворення дієслів недоконаного виду, який є непродуктивним у материнських говірках; наявність подвійного префікса *по* зі значенням повторюваності й тривалості;

в 3-ій особі однини й множини дієслів I–II дієвідміни, поряд із формами на -т', широко поширені форми без -т', причому в множині форми без -т' характерні для дієслів II дієвідміни; вживання інфінітивних форм із відпадінням кінцевого -и; широке поширення суфікса -т під час утворення дієприкметників минулого часу й інші;

3) на синтаксичному рівні: наявність прийменників ув, у, сполучників ды, абы, чи (іноді чи вживається як питальна частка); нерозрізнення та змішування прийменників с та из внаслідок асиміляції та впливу української мови (Усачёва, 1955: 204–210, 241, 243, 247).

Усі перераховані особливості – фонетичні (в системі вокалізму й консонантизму), морфологічні, синтаксичні – зберігає фраземіка російських говірок Одещини. Розглянемо їхню представленість детальніше.

1) Фонетичний рівень. Дотепер у російських говірках Півдня України відзначається повне акання, а також зберігаються елементи асимілятивно-дисимілятивного якання (за Л. Л. Касаткіним), що фіксується компонентним складом фраземіки, пор., наприклад, діалектні фраземи (далі – ДФ) та ілюстрації до них, що фіксують звук [а] після м'яких приголосних перед голосними верхнього підйому в першому передударному складі: баляцьї сводить – «болтать, пустословить»: Да и начнёт баляцьї свадить (Павл.) (СРГО, 2000–2001, т. 1: 27); Спасибо от землі до нёба! – «большое спасибо!»: Спасйба Вам ат зямлі да нёба! (Никол., 2018) (ФСРГО, 2020: 197); бока пекут лежать – «о нарушении сна в пожилом возрасте»: Ужэ старасть, бака пякутъ лижатъ – нада рабòтатъ, варòчацца (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 38); Однй бедуют, другйе жируют – приказ., несхв. або «о социальном неравенстве, когда одни живут бедно, другие – богато»: Аднй бядуютъ, другйе жыруютъ (Троиц.) (ФСРГО, 2020: 146). Звук [а] після м'яких приголосних у першому передударному складі спостерігаємо, однак, і перед голосними середнього й нижнього підйому, пор.: весёлый кут – «вечеринка, гулянье»: Ф субòту был вясёлый кут (Возн.) (СРГО, 2000–2001, т. 1: 76; БСРП, 2007: 346); глядèть мило [на кого, на что] – «о чём-л. очень красивом, приятном, привлекательном»: На рубàхи шылась балдарèя – улядèть мила (Спас.) (ФСРГО, 2020: 69); Хорошò глядèть, как солдат идèть – присл. «нетрудно позавидовать кому-л. – трудно жить чьей-л. жизнью со всеми её сложностями и проблемами»: Харашò улядèть, как салдат идèть (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 221), але перед э відкритим – в першому передударному складі

звучить [і]: Залетèло, [и] полетèло – и шукай, лови! – приказ., шутл. «кто-л. забыл, не может вспомнить что-л»: – Пèсни старйнные мòжете фспòмнить? – Забыла я: залитèла, палитèла – и шукай, лави! (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 93).

Проте фраземіка російських діалектоносійв фіксує і елементи асимілятивно-дисимілятивного якання в його традиційному розумінні (за Л. Л. Касаткіним – асимілятивно-сильне якання (Касаткин, 2010: 27)), коли перед ударним [а] після м'яких приголосних звучить [а], пор. ДФ та ілюстративні фрагменти до них: нехай [он, она, онò, онй] провалится (провалятсья)! – лайл. «восклицание, выражающее сильное раздражение, гнев, недовольство кем-л., чем-л.»: Няхай ён правàлицца, няхай ґарит! (Алекс.) (ФСРГО, 2020: 139); нехай лежить! – «в речевом этикете: доброе поминание умершего»: Харòший был чилавèк... Пухам йиму зимля, няхай ляжытъ (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 139).

Заударний вокалізм яскраво проявляється в сучасному мовленні діалектоносійв, пор., наприклад, приказки, записані в с. Введенці Саратського району Одеської області у 2019 році й ілюстрації до них: Ешь, пока рот свеж, а завянет – есть не стàнет – «ешь, пока молод, пока не постареешь, так как потом не захочешь или не сможешь»: Йищè в дèтстве бабушка ґаварйла: «Еш, пакà рот свеш, а завяня – есть ни стàня» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 86); Сыр, каравай принимайте, [наших] молодых одаряйте! – обряд. – «слова, произносимые на свадьбе в то время, когда гости одаривали молодых подарками, т. е. «дарились»»: Дарылися на втарой день, сходилися, застòлье было, нивèсту у платòк пакрыли, рэжутъ каравай, кусочик брынзы чи шышку давали и ґаварыли: «Сыр, каравай прынимайтя, маладых адаряйтя!» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 205).

Широко поширене в мовленні російських діалектоносійв затвердіння звуку [р], характерне для південноросійських говірок і типове для української мови, пор.: родниковая криница – «родник»: У нас ниудè нет радниковой криницы (Прим., 2012) (ФСРГО, 2020: 182); курйный дождь – «короткий дождь при солнце»: Пазафчирà шол такой крупный курйный дошш (Возн., 1971). Курйный дождж – чуть-чуть, мèлкий-мèлкий, и солнышка (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 118–119); кричатъ (крычатъ) пèсни – «петь»: На валахè ездили и пèсни крычалй (Усп., 1978), хоча спостерігаються і деякі коливання у вимовлянні: Атайдèм на длинку ат сяля и кричим пèсни (Серг., 1977). Тяпèричка и пèсни кричатъ не мауу (Серг.). Пèсни на фсè сило кричали (Усп.). С раннева утра ужэ пèсни кричат (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 116).

Пом'якшення звуку [к] після м'яких приголосних спостерігаємо, наприклад, у таких номенклатурно-термінологічних сполученнях, як майка біла (біла) й майка розова – «сорт ранньої картошки»: Картоха всяка: майка біла, майка розова, репанка (Возн.) (ФСРГО, 2020: 123); вимовляння африкати [ч] як [шч] або [ш'ш'] – у прислів'ї чи дороба, чи асфальт – «о чѐм-л. непонятном, неопределѐнном»: Пьют ф силѐ. А он ударил кулакѐм па сталу: «Рѐска прикратитѐ пъянку!» А люди смиюцца: «Щи дарѐуа, щи асфальт?!» (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 225).

Вимовляння закінчень як -оуа, -ауа, -иуо, -ауо в прикметниках чоловічого й середнього роду, займенниках і порядкових числівниках у родовому відмінку однини типові для материнських південноруських говірок, яскраво представлено в цілій низці ДФ: много, ды дурного – присл., несхв. або шутл.-ірон. – «о несоответствии количества и качества чего-л.»: Мнѐуа, ды дурнѐуа (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 126); умного роду, красивого сорту – схв. – «о хороших порядочных людях (обычно членах одной семьи)»: Те люди были бравые, фсе умные, парядачные – умнауа роду, красивауа сорту (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 214); За двоми, трѐми зайцами погонисься – ни одного не поймѐешь – присл. – «нельзя делать несколько дел одновременно»: За двоми, трѐми зайцами пауѐнисься – ни аднауѐ ни паймаиш (Ст. Некр.) (ФСРГО, 2020: 92); С голого (голыга) – что (як) со (са) святого (святога): ничѐго не возмѐшь (ничѐга ни возьмиш) – присл., одеськ. (курськ.-орл.). – «с бедного взять нечего» (БСРНС, 2008: 604).

Вживання звуку [хв] замість [ф] фіксує ДФО позорити хвамйлиу чью – несхв. – «своими поступками, действиями и т. п. вызывать неодобрение, осуждение окружающих, бросая тем самым тень на своих предков»: Я колька рас жынѐ абискуражывал (застерігав – Н. А.) – ни пазѐрь маѐ хвамйлиу (Мур.) (ФСРГО, 2020: 162). Спостерігаються в російських говірках, однак, і протилежні приклади вживання [ф] замість початкового [хв], пор.: Батя знѐе, кадѐ фѐтя – «выражение уверенности в своей правоте в ответ на чьи-л. назойливые советы, рекомендации и т. п.» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 35), де фѐтя – регіональний варіант загальноживаної лексеми хвѐтит; приказ., шутл. Дожили, бабѐньки: без фирѐг хорѐнят – «о чѐм-л. долговечном» (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 83), де фирѐга, фярѐга – діал. – «хоругвь» (СРГО, 2000–2001, т. 2: 255).

Чергування в / у перед приголосними, властиві українській мові та її говіркам, фіксують, напри-

клад, фраземи Сим год не вмывѐлся, на восьмѐй умѐлся – приказ., шутл.-ірон. – «о человеке, который наконец принял какое-л. важное решение, наконец заявил о чѐм-л.» (Спас.) (ФСРГО, 2020: 190); пятѐрка с хвѐстѐм унизу – жарг., шутл. – «неудовлетворительная оценка, двойка» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 177); Вже наѐдо лѐчше, да нема куда – приказ. – «надо бы лучше, да некуда»: Вже наѐда лѐчче, да нема куда (Мирн., 1971) (ФСРГО, 2020: 51).

Протетичний приголосний в перед у на початку слова знаходимо в компонентному складі ДФО собирѐть вѐлицу – застар., етнограф. – «собирать молодежное гуляние с песнями, танцами, подарками»: На Пѐсху, на Маслинуу сабирѐли вѐлицу па вичирам, стрѐили качѐло (Троиц.) (ФСРГО, 2020: 195) та фраземи дѐлать вѐлицу в тому же значенні: Дѐфки вѐлицу дѐлали, танцывѐли пѐлку на двѐ бока. (Троиц., 2019) (ФСРГО, 2020: 80), хоча чергування в / у на початку слова й не є регулярним у мовленні діалектоносіїв. Пор. також: дѐлать ѐлицы в тому ж значенні: У мѐладасти мы чѐста с парѐнками и дѐфками ѐлицы дѐлали, пѐлку на них танцывѐли (Троиц.) (ФСРГО, 2020: 80); ДФ ходитѐ (пойти) на вѐгол – «собираться на гулянья»: Хадѐли мы на вѐгал па прѐздикам (Нов. Некр., 1981) (ФСРГО, 2020: 220) та її фонетичний варіант ходитѐ (пойти) на ѐгол (на вѐгол): – Как ѐуляли? – Да пойдѐм вѐчирам на ѐгал (Ст. Некр., 1974). Караѐда в нас ни булѐ, мы, липавѐни, хадѐли на ѐгал, наймѐли ѐармѐшку (Ст. Некр.) (ФСРГО, 2020: 220).

2) Морфологічний рівень. Закінчення -у в родовому й місцевому відмінках іменників однини знаходимо у фраземах в достѐтку кого, чѐго у кого – «достаточно, хватает кого-либо и чего-либо»: Хударбы (домашньої худоби – Н. А.) у минѐ в достѐтку (Введ.) (ФСРГО, 2020: 46); кавѐркацца как вѐшь на гребѐшкѐ – несхв. – «важничать, воображать, необоснованно набивать себе цену»: Кавѐркацца, как вош на грыбишкѐ (Возн.) (ФСРГО, 2020: 105); для прилѐку – «ради приличия, из вежливости»: Я для прилѐку пасидѐл с им (Нов. Некр., 1981) (ФСРГО, 2020: 82); до вѐтру – «на свежий воздух»: Бапка май хварѐет, я йиѐ да вѐтру важѐ (Мур., 1973) (ФСРГО, 2020: 82); до сдѐху – «до смерти» (БСРП, 2007: 601) та багатьох інших.

У знахідному відмінку в іменниках чоловічого роду однини, так само як і в українській мові, набуває широкого поширення флексія -а: игратѐ / поигратѐ в хвѐста – етнограф., застар. – «вид игры, во время которой участники берутся за руки и ведущий делает резкий поворот. Выигравшим считается тот, кто удерживается на ногах»: А иурѐют у нас ф хвѐста (Усп., 1976). Иурѐли ф хвѐста и в

үйлкі (Усп.). Паиұрәтә ф үйлқу, ф хвастә (Усп.) (ФСРГО, 2020: 99); тарқуцә поднести кому – «отказать жениху; отказать кому-л. при сватовстве»: Ванә ямұ, как гаваряът хахлы, тарқуцә паднислә (Б. Пл.) (ФСРГО, 2020: 206) тощо.

В іменниках середнього роду з безударною флексією в називному відмінку множини спостерігаємо закінчення -ы (за аналогією із чоловічим і жіночим родом): дельы як ночь белы – шутл. – «ответ на вопрос о том, как обстоят дела у кого-л.» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 80), пор. наявне в просторіччі делә как сәжа белә – шутл. або ірон. 1) «уклончивый шутливый ответ на вопрос «Как дела?» (при нежелании подробно отвечать)»; 2) «о чьих-л. неважно идущих делах» (ИЭС, 2005: 178).

Іменники 3-ьої відміни, на відміну від загально-вживаних, у говірках часто набувають чоловічого роду, пор. ДФО корь напәл [на кого] – «кто-л. заболел корью»: Корь напәл – и трайх пахаранйли (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 114). Іменники чоловічого роду на м'який знак, навпаки, набувають жіночого роду, пор. фразему: брать путь какой, чей – «становиться чьим-л. последователем» та ілюстрацію до неї: Нәкатарые нәшы начәльники бирұт тую путь, што былә при памәщике (Ст. Некр.) (КСРГО).

Стягнені форми прикметників, які проникли в говірки, за спостереженнями Л. Я. Усачової, під впливом української мови, фіксує ціла низка ДФ: Хороша собака не будет дурно ләить (хороша собака дурно не будет ләять) – присл. – «хорошая, умная собака лает не напрасно»: Хароша сабака ни будит дурна ләть (Серг., Троиц.) (ФСРГО, 2020: 221); язүкәтә фәська – несхв. або ірон. – «болтливая, бойкая на язык женщина»: Ах ты, язүкәтә фәська (Мирн., Кисл., 1989) (ФСРГО, 2020: 230); молочна худоба – «копытные домашние животные, дающие молоко»: Была у нас и малочна худоба – две дйни каровы (Дем., 1984) (ФСРГО, 2020: 126), де укр. худоба відповідає російському «скот» (РУС, 2004: 1010) та інші.

У прикметниках у порівняльному ступені спорадично зустрічаються закінчення -ей або -ы: лихей невөли быть на кого – експрес. – «относиться к кому-л. недоброжелательно, враждебно»: Анә фсю жызнь былә на нивө лихей нивөли: штоб он ни деләл, фсө ей была ни так (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 122); В (у) гостях бөдро, а дома лүчше – присл. – «В гостях хорошо, а дома лучше»: У үастях бөдра, а дома лүчшы (Мур.) (ФСРГО, 2020: 45).

Форми тебе, себе, мене, вельми характерні для південноросійських говірок, дотепер широко використовуються в мовленні діалектоносіїв: Если есть доля, она тебе и на пёчке найдёт –

присл. – «что суждено – сбудется; от судьбы не уйдёшь»: Если есть доля, она тебе и на пёчке найдёт (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 86); самому (-ой, -им) до себе – «кому-л. не до чужих хлопот, проблем и т. п.»: Ой, ей, бедной, самой да себе. Хварәить анә сйльна, наштө ей йищө чужые праблөмы (Прим., 2017–2018). Мне и так плөха, самой да себе, а анә йищө в үләзы лөзить... (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 184) та інші.

Усталеність і регулярність дієслівних форм на -ешь, -еть у 2-ій і 3-ій особах однини, відповідно, зберігається, з одного боку, у фонетичному оформленні фразем, яке створює їх зовнішню структуру, пор. присл. Хорошо глядөть, как солдәт идөть – «нетрудно позавидовать кому-л. – трудно жить чьей-л. жизнью со всеми её сложностями и проблемами» (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 221), а з іншого боку, – проявляється в живому спонтанному мовленні на «фразеологічному» рівні. Наприклад, у 2019 році в с. Введенці Саратського району Одеської області нами була записана фразема ждәть (ждәтәть) морских камешков – шутл. або шутл.-ірон. – «о напрасном ожидании жениха-моряка из плавания»: – Морякә ждеш? Ну, ждөдөшь марских камешкаф (Введ., 2019) (ФСРГО, 2020: 87), у структурі якої одночасно спостерігаємо вживання незворотних дієслів замість зворотних.

Типове для південноросійських говірок закінчення -ть у дієсловах 3-ї особи однини й множини теперішнього часу знаходить поширення в мовленнєвому побуті російських переселенців. Пор. ДФ та ілюстрації до них, записані у 2017–2020 роках у російських селищах Одещини: Будет тебе крйшка! – «восклицание, выражающее угрозу»: Если хтө-то влес и штө-та чужөе узял, үаворяът: «Будит тебе крйшка!» (Троиц.) (ФСРГО, 2020: 184); Будөшь сләдким – засосұт, будөшь гөрьким – заплюют – присл. – «всем не угодишь (о необходимости придерживаться золотой середины в отношениях с людьми)»: Мой тятя үаварйл: «Бүдиш сләтким – засасұть, бүдиш үөрьким – заплюют. Фсем фсө равнө ни уүадйш» (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 184) та інші.

Інфінітивні форми на -ть (замість літературних на -и) в дієсловах доконаного виду виявляються в низці ДФ, пор., наприклад: Счастливо дойтить! – «счастливого пути!»: Щәслива дайтить вам да Адөсы (Мирн.) (СРГО, 2000–2001, т. 2: 204); итйть зәмуж (зәмуж идтй) – «вступать в брак (о женщине); выходит замуж»: А мй были бедными, и за беднава нәда была зәмуш итйть (Усп.). Мне ужө ни итйть зәмуш (Возн.). Бәтька наказәл итйть зәмуж (Б. Пл.). Любить любйли,

а замуш силòм застають итить (Павл.) (ФСРГО, 2020: 104). Також спостерігаємо у фразеотворчості діалектоносіїв відпадання кінцевого -и в інфінітивних формах: Жизнь: хочь плачь, хочь скачь – «о тяжёлой жизни» (Возн.) (ФСРГО, 2020: 88).

Під час утворення дієслів недоконаного виду спорадично зустрічається і суфікс -а, пор. ДФ накладать на себе рўки – «совершить самоубийство»: Хлòпец дёфку кинул, и анà уадала рўки на сибè накладать. Тòка сусётка взашла, клічеть – уайда пабеуим на вўлицу, а анà задалася (Серг.) (КСРГО); покладать все сйлы на кого, на что – «делать всё возможное для кого-л., для чего-л.»: Мама фсе сйлы на тйбя пакладала (Микол., 2018) (ФСРГО, 2020: 164).

Досить вживаними є дієприкметники на -т, пор. численні ДФ дрàтая кукуруза – «зёрна кукурузы, отделённые от кочерыжки»: Дал кўрам дрàтай кукурузы (Ст. Некр.) (СРГО, 2000–2001, т. 1: 179); нанятый – продатый – «об ответственности на работе»: Мы рàньшэ мнòуа рабòтали, с утра дò начи. Нанятый – прадатый (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 130); не клят (-а) не мят (а-) – схв. – «о самостоятельном человеке, не являющемся обузой для других»: Луча аднèй памираьт: ни клята ни мьта и ляула ни сварьма (Введ., 1971) (ФСРГО, 2020: 134).

3) Синтаксичний рівень. Як і в українській літературній мові й в її говірках, повсюдно поширений прийменник у замість в, пор.: быть у погонцах – застар. – «служить в армии»: Мой батька был у пауòнцах (Б. Бур.). Был у пауòнцах – служьл у лўдях (Усп.) (ФСРГО, 2020: 43); быть у сўхоти – «не развиваться, не расти» (БСРП, 2007: 653); быть у шàхтах – «работать шахтёром»: Сьин мой был у шàхтах (Мирн., 1968) (ФСРГО, 2020: 43) та багато інших.

Вживання прийменника у в спостерігаємо в мовленнєвому функціонуванні ДФ Отèческая война – «Великая Отечественная война»: Ув Атèческую вайну пауйп (Спас.) (ФСРГО, 2020: 149).

Змішування прийменників из / с на користь останнього, вкорінене в живе мовлення російських переселенців як результат українсько-російської міжмовної взаємодії, спостерігаємо в численних ДФ та ілюстраціях до них: кошель с рогозь – «небольшая сеть в виде корзины для прибрежной ловли рыбы» (Троиц, 2018) (ФСРГО, 2020: 114); вьйти с сознàния – «потерять сознание, упасть в обморок»: Вьшла я с сазнàния (Мирн., Ст. Некр.) (ФСРГО, 2020: 62).

Вплив української мови відзначаємо й у запозиченні питальної частки чи, що існує в російських говірках Півдня України й часто вимовля-

ється як [ш'ш'ы] у функції розділового сполучника: чи дорòга, чи асфàлт – «о чём-л. непонятном, неопределённом»: Пьют ф силè. А он удàрил кулакòм па сталу: «Рèска прикратить пьянку!» А лўди смийòцца: «Щи дарòуа, щи асфàлт?!» (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 225), а також у функціонуванні сполучника бо: Не смèйся, рабè, бо достàнется и тебè! – присл. – «каждый может оказаться в трудной ситуации»: Сасётка фсè насмихàлась, што мне трўдна жыть. Ничивò: на вику, как на дòлуай нивè – ни смèйся, рабè, бо дастаницца и тибè (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 137).

Сполучник ды в значенні «і» й «але» набуває широкого поширення у фраземіці діалектоносіїв: Кусàла бы воша, ды ни гнйда [– не так бы было обидно] – приказ., несхв. – «о человеке, который нелицеприятно отзывается о других, а сам не лучше»: Ды чивò ж анà минè в улазы лèзить, самà ш полчилиавèка: кусàла бы вашà, ды ни унйда! (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 119), пор. загальновжив.: Не вши едят, [а] гнйды (БСРПС, 2010: 159); мнòго, ды дурнòго – приказ. – «о несоответствии количества и качества чего-л.» (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 126); гòл, ды прав – схв. – «о честной бедности»: Мы фсю жызьнь чèsна пражьли, а за чèsный трут сйльна бауàтым ни бўдиш – затò уòл, ды прав, спакойна нòчью спиш (Прим., 2017–2018) (ФСРГО, 2020: 70); Хочь дòма горèлая шкўра, ды дòма – присл. – «в гостях хорошо, а дома лучше; как ни худо, да дома» (Возн.) (ФСРГО, 2020: 222) та інші.

Зустрічається в досліджуваній нами фраземіці й прийменник абы, пор.: фьцца-фьцца, абы сбыться (фьцца-мьцца, абы сбыться) – несхв. або шутл.-ірон. – «кое-как, плохо, небрежно (сделать что-л.)»: Ты минè как зря ни дèлай – фьцца-фьцца, абы збыцца. Нàчал дèлать – давидь да канца и здèлай бравинька (Прим., 2017–2018). Фьцца-мьцца, абы збыцца (Возн., 2020) (ФСРГО, 2020: 217–218).

Вживання сполучника что замість как ілюструє ДФО умàриваться / умориться что пèтел (пèтели) – «очень уставать»: У нёмцэф што пèтили умàривались, аж музули абдирали (Введ., 1971) (ФСРГО, 2020: 214), де пèтел – від болг. пèтел – «петух» (БРС, 1966: 442).

У російських острівних говірках широко поширені аналітичні конструкції, за допомогою яких утворюються ад'єктивні фраземи, пор.: лàден на все рўки – «умелый, мастеровитый»: У той чилавèк дўже харòший: ён лàдин на фсе рўки (Павлов.) (ФСРГО, 2020: 120); плохòй на отдачу – несхв. – «о человеке, который не отдаёт долг»: Я жа знàла, што анà плахàя на аддачу, а фсè равнò пажалèла, позьчила дèник (Прим., 2017–2018)

(ФСРГО, 2020: 158); хвѡрый на рабѡту– несхв. – «ленивый, нерадивый» (БСРП, 2007: 551).

Зрозуміло, що наведені приклади не вичерпують проєктування всіх типологічних мовних особливостей російських говірок Одещини (в тому числі специфічних, набутих у відриві від материнських) на розглянуту нами діалектну фраземіку: для детального розгляду кожної із цих особливостей знадобилося б окреме дослідження. Ми дозволили собі лише обмежитися коротким оглядом, прагнучи тим самим проілюструвати роль діалектного фразеологічного шару в збереженні й трансляції характерних властивостей переселенських говірок у відриві від материнських.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можна зробити висновок про те, що фраземіка російських переселенських говірок Півдня України, насам-

перед Одещини, є транслятором мовних особливостей, характерних для південноросійського наріччя та південноросійських, насамперед курсько-орловських говірок, фіксує їхню стійкість і збереження у відриві від говірок материнських на фонетичному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Фраземіка російських говірок Одещини є одночасно транслятором специфічних мовних особливостей, набутих у полімовному й полікультурному середовищі у відриві від основного діалектного масиву. Усі ці особливості є органічним елементом та яскравим обрамленням культурно-носної сутності діалектної фраземіки, її високого духовного потенціалу й самотності. Диалектна фраземіка може служити цінним джерелом для подальших досліджень у галузі діалектологічних, соціолінгвістичних досліджень і мовної архаїки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник Л. Ф. Лексика русских переселенческих говоров Одесской области, функционирующих в разноразличном окружении : учебное пособие. Одесса: «Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова», 2015. 178 с.
2. Болгарско-русский словарь (БРС) / сост. С. Б. Бернштейн. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 768 с.
3. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских народных сравнений (БСРНС). Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2008. 800 с.
4. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г. Большой словарь русских поговорок (БСРП). Москва : ЗАО «ОЛМА Медиа Групп», 2007. 784 с.
5. Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Е. К. Большой словарь русских пословиц (БСРПС). Москва : ОЛМА «Медиа групп», 2010. 1026 с.
6. – Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов (ИЭС) / под ред. В. М. Мокиенко. 3-е изд., испр. и доп. Москва : Астрель : АСТ: Люкс, 2005. 926, [2] с.
7. Касаткин Л. Л. К истории аканья-яканья в русском языке. *Slavica Helsingiensia. Instrumentarium of Linguistics: Sociolinguistic approaches to non-standard Russian*. Helsinki, 2010. № 40. С. 17–31.
8. Картоотека «Словаря русских говоров Одещины» (КСРГО). Рукопись. Кафедра русского языка ОНУ имени И. И. Мечникова, 1956–2018.
9. Нелюбова И. Ф. Орловский говор на территории Измаильской области УССР (говор села Сергеевки Тузовского р-на) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Станислав, 1953. 18 с.
10. РД – Русская диалектология : учебное пособие для филологических факультетов университетов / В. В. Колесов и др. ; под ред. В. В. Колесова. Москва : Высш. шк., 1990. 207 с.
11. Російсько-український словник (РУС) / уклад. : Н. Є. Лозова та ін. Київ : Наук. думка, 2004. 1216 с.
12. Словарь русских говоров Одещины (СРГО) : в 2 т. / Ю. А. Карпенко и др. ; отв. ред. Ю. А. Карпенко, С. Уэмура / Одесский гос. ун-т им. И. И. Мечникова. Одесса : АстроПринт, 2000–2001. Т. I. 369 с. ; Т. II. 293 с.
13. Степанов Е. Н. Современное состояние южнорусских переселенческих говоров Одесской области. Идиолект русской языковой личности как отражение лингвокультурной ситуации в славянском пограничье : сборник докладов участников Международного научного форума (г. Новозыбков, Брянская область, 23–26 октября 2019 г.) / под ред. С. Н. Стародубец, В. Н. Пустовойтова, С. М. Пронченко. Брянск : ООО «АВЕРС», 2019. С. 42–49.
14. Тихомирова М. С. Южновеликорусский говор на территории Одесской области (говор села Большого Плоского Велико-Михайловского района Одесской области) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Кременец, 1955. 16 с.
15. Усачёва Л. Я. Фонетическая система курского говора сёл Вознесенки и Введенки Арцизского района Одесской области. Наукові записки Одеського пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського. Випуск філологічний. Одеса, 1957. Т. 18. С. 131–141.
16. Усачёва Л. Я. Некоторые морфологические особенности говора сёл Вознесенки и Введенки Арцизского района. Наукові записки Черкаського держ. пед. ін-ту. Серія історико-філологічних наук. Черкаси, 1958. Вип. IV. Т. XII. С. 159–166.
17. Усачёва Л. Я. К истории курского говора на территории Одесской области (Говор сёл Вознесенки и Введенки Арцизского р-на) : дисс. ... канд. филол. наук. Одесса, 1955. 282 с.
18. Арефьева Н. Г. Фразеологический словарь русских говоров Одещины ФСРГО / под ред. Е. Н. Степанова. Одесса : «Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова», 2020. 236 с.
19. Швеца А. И. Глагольная лексика русских говоров Одесской области : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 ; Нац. пед. ун-т имени Н. П. Драгоманова. Киев, 2008. 321 с.

REFERENCES

1. Barannik L. F. *Leksika russkikh pereselencheskikh govorov Odesskoy oblasti, funktsioniruyushchikh v raznoyazychnom okruzenii* [Vocabulary of Russian migratory dialects of Odessa region, functioning in a multilingual environment]. Odessa: Odessa I. I. Mechnikov National University, 2015. 178 p. [in Russian].
2. BSRNS – Mokienko V. M., Nikitina T. G. *Bol'shoj slovar' russkikh narodnykh sravnenij* [The Great Dictionary of Russian folk comparisons]. M.: ZAO "OLMA Media Grupp", 2008. 800 p. [in Russian].
3. BRS – Bolgarsko-russkij slovar' [Bulgarian-Russian Dictionary] / sost. S. B. Bernshtejn. M.: Sovetskaya enciklopediya, 1966. 768 p. [in Russian].
4. BSRP – Mokienko V. M., Nikitina T. G. *Bol'shoj slovar' russkikh pogovorok* [The Great Dictionary of Russian Sayings]. M.: ZAO "OLMA Media Grupp", 2007. 784 p. [in Russian].
5. BSRPS – Mokienko V. M., Nikitina T. G., Nikolaeva E. K. *Bol'shoj slovar' russkikh poslovic* [Large Dictionary of Russian Proverbs]. M.: "OLMA Media grupp", 2010. 1026 p. [in Russian].
6. IES – Birih A. K., Mokienko V. M., Stepanova L. I. *Russkaya frazeologiya. Istoriko-etimologicheskij slovar' : ok. 6000 frazeologizmov* [Russian Phraseology. Historical and Etymological Dictionary]; pod red. V. M. Mokienko. 3-e izd., ispr. i dop. M.: Astrel' : AST : Lyuks. 926, [2] p. [in Russian].
7. Kasatkin L. L. *K istorii akan'ya-yakan'ya v russkom yazyke* [To the history of akanye-jakanye in Russian language]. Slavica Helsingiensia. Instrumentarium of Linguistics: Sociolinguistic approaches to non-standard Russian. Helsinki, 2010, № 40, pp. 17–31 [in Russian].
8. KSRGO – Kartoteka "Slovara russkikh govorov Odesshchiny" [Card-index of the "Russian dialects of Odessa region Dictionary"]. Rukopis. Department of Slavic and General Linguistic of Odessa I. I. Mechnikov National University, 1956–2018 [in Russian].
9. Nelyubova I. F. *Orlovskij govor na territorii Izmail'skoj oblasti USSR (govor sela Sergeevki Tuzlovskogo r-na)* [Oryol dialect on the Izmail region territory of the Ukrainian SSR]; avtoref. diss. ... k. filol. n. Stanislav, 1953. 18 p. [in Russian].
10. RD – Kolesov V. V., Ivashko L. A., Kaporullina L. V. *Russkaya dialektologiya* [Russian dialectology]: ucheb. posobie dlya filol. fak. un-tov / pod red. V. V. Kolesova. M.: Vyssh. shk., 1990. 207 p. [in Russian].
11. RUS – Rosijs'ko-ukraïns'kij slovník [Russian-Ukrainian Dictionary] / uklad.: N. E. Lozova ta in. Kiïv: Nauk. dumka, 2004. 1216 p. [in Ukrainian].
12. SRGO – Slovar' russkikh govorov Odesshchiny : v 2 t. [Russian dialects of Odessa region Dictionary] / Yu. A. Karpenko i dr.; otv. red. YU. A. Karpenko, S. Uemura; Odessa I. I. Mechnikov State University. Odessa: Astroprint, 2000–2001. T. I. 369 p.; T. II. 293 p. [in Russian].
13. Stepanov E. N. *Sovremennoe sostoyanie yuzhnorusskikh pereselencheskikh govorov Odesskoy oblasti* [Current state of Southern Russian dialects of Odessa region]. *Idiolekt russkoj yazykovoj lichnosti kak otrazhenie lingvokul'turnoj situacii v slavyanskom pogranich'e: sbornik dokladov uchastnikov Mezhdunarodnogo nauchnogo foruma (g. Novozybkov, Bryanskaya oblast', 23–26 oktyabrya 2019 g.)* / pod. red. S. N. Starodubec, V. N. Pustovojtova, S. M. Pronchenko. Bryansk: OOO "AVERS", 2019, pp. 42–49 [in Russian].
14. Tihomirova M. S. *YUzhnovelikorusskij govor na territorii Odesskoy oblasti (govor sela Bol'shogo Ploskogo Veliko-Mihajlovskogo rajona Odesskoy oblasti)* [Southern Great Russian dialect on the territory of Odessa region (dialect of Bolshoye Ploskoye village of Velikomikhailovsky district, Odessa region)]; avtoref. dis. ... k. filol. n. Kremenez, 1955. 16 p. [in Russian].
15. Usachyova L. YA. *Foneticheskaya sistema kurskogo govora syol Voznesenki i Vvedenki Arcizskogo rajona Odesskoy oblasti* [Phonetical system of Kursk dialect of Voznesenka and Vvedenka villages of Artziz district of Odessa region]. *Naukovi zapiski Odes'kogo ped. un-tu imeni K. D. Ushins'kogo. Vipusk filologichnij. Odesa, 1957. T. 18, pp. 131–141* [in Russian].
16. Usachyova L. YA. *Nekotorye morfologicheskie osobennosti govora syol Voznesenki i Vvedenki Arcizskogo rajona* [Some morphological features of the dialect of Voznesenka and Vvedenka villages of Artziz district]. *Naukovi zapiski CHerkas'kogo derzh. ped. in-tu. Seriya istoriko-filologichnih nauk. CHerkasi, 1958. Vip. IV. T. XII, pp. 159–166* [in Russian].
17. Usachyova L. YA. *K istorii kurskogo govora na territorii Odesskoy oblasti (Govor syol Voznesenki i Vvedenki Arcizskogo r-na)* [To the history of Kursk dialect on the territory of Odessa region (dialect of Voznesenka and Vvedenka villages of Artziz district)]; diss. ... k. filol. n. Odessa, 1955. 282 p. [in Russian].
18. FSRGO – Aref'eva N. G. *Frazeologicheskij slovar' russkikh govorov Odesshchiny* [Phraseological Dictionary of Russian dialects of Odessa region] / pod. red. E. N. Stepanova. Odessa: "Odesskij nacional'nyj universitet imeni I. I. Mechnikova", 2020. 236 p. [in Russian].
19. SHvec A. I. *Glagol'naya leksika russkikh govorov Odesskoy oblasti* [Verbal lexis of Russian dialects of Odessa region]; diss. ... k. filol. n. : 10. 02. 01 / Nac. ped. un-t imeni N. P. Dragomanova. Kiev, 2008. 321 p. [in Russian].